

до розвитку, вдосконалення. Проте на даному етапі нашої соціально-економічної, політичної практики, науки ми зустрілись з проблемою, коли ті, від кого це залежить, не розробляють Інноваційних теорій, а тільки вдосконалюють старі. Дана ситуація спостерігається в той час, коли на Заході наука розвивається завдяки *постійному* пошуку інновацій та їх енергійному втіленню.

Зазначимо, що інновація — не лише нововведення, але й здатність до *нового мислення*, до переосмислення існуючих теорій, сталих істин, правил та норм поведінки в науці, освіті, політиці, культурі тощо. Ніяке нововведення не відбудеться, якщо мислення саме не буде *інноваційним*. Крім того, сама динаміка мінливого світу вимагає інноваційного мислення. Проникаючи в сутність реалій — соціальних, економічних, освітніх, культурних, інноваційне мислення здійснює зворотний вплив на їх розвиток, в кінцевому рахунку на темп і якість суспільного розвитку, на спосіб діяльності і поведінку соціального суб'єкта — людини, колективу, співтовариства. В даному контексті перед нами постає проблема *інноваційної людини*. Її вирішення сьогодні багато в чому залежить від культурного середовища, суспільного комфорту, особистого добробуту, інноваційної освіти. Саме інноваційна людина і може осмислити ті проблеми та суперечності, які породжує сучасний етап розвитку науково-технічної революції. Визначальна серед них - *інформаційна революція*, яка окреслила основні контури сучасного глобального світу.

Література:

1. Шумпетер Й. Капитализм, социализм и демократия. - М., 1995. - С. 120-141.
2. Основи інноваційного менеджменту, - Харків, 2003. - С. 85-94.
3. Куп Т. Структура наукових революцій. - К., 2001. - С. 61-67.
4. Кудрявцев И.К., Лебедев С.А. Синергетика как парадигма нелинейности // Вопросы философии. - 2002. - № 12. - С. 61.
5. Кун Т. Структура научных революций.- С. 38-39.
6. Санто Б. Управление научно-техническими нововведениями. - М, 1990. - С. 181-186.
7. Крушельницька О.В. Методологія та організація наукових досліджень. - К., 2003. -С. 47-49.
8. Основи інноваційного менеджменту. - С. 90-99.

ПЕДАГОГІЧНА АРТ-ТЕРАПІЯ ЯК ЕСТЕТИЧНА ФАСЦИНАЦІЯ

The article is dedicated to the analysis of the modern condition of the art therapy as the innovative category within pedagogical practice and aesthetical fascination. The necessity of practical usage of verbal and non-verbal signs and symbols by not only teachers but students as well for better adaptation to the society is being proved.

В статті проаналізовано сучасне становище арт-терапії, як інноваційної категорії в педагогічній практиці, а також як естетичної фасцинації. Доказано, що вербальні та невербальні знаки і символи необхідно знати не тільки педагогам, але й учням, студентам, оскільки вони сприяють адаптації до соціуму

Сучасний стан арт-терапії, як іноді стверджують дослідники цього нового напрямку в сучасній педагогічній практиці, дозволяє віднести названу категорію до інноваційних. Поки що погодимось з таким підходом і визначимось з базовими та вихідними поняттями, необхідними арт-терапії для опису в термінах загальної і педагогічної інноватики: нове, нововведення, новація, інновація, інноваційні процеси, інноваційна технологія.

Само поняття „арт-терапія” має різні тлумачення. По-перше, це динамічна система взаємодії між учнем (дитиною, студентом, дорослим), продуктом його художньої творчої діяльності і педагогом (арт-терапевтом) у так званому „фасилітуючому” (від фр. faciliter - полегшувати) арт-терапевтичному просторі з метою реалізації найважливіших функцій освіти: психотерапевтичної, корекційної, діагностичної, розвивальної, виховної, психопрофілактичної, реабілітаційної і т. ін. По-друге, арт-терапія може розглядатися „...в якості терапевтичної процедури („психологічне лікування”) особистості - сучасний напрям у психотерапії, інформаційній медицині і біоенергетичному зціленні, що використовується в якості основних терапевтичних заходів як творчий процес, в якому знаходиться пацієнт і його результати: картини, вірші, музика і т.п.” [3, с. 3]. По-третє - „... як зберігаюча здоров'я інноваційна педагогічна система позакласної роботи вчителя” [9].

4488

Великий глумачний словник сучасної української мови трактує "нове" як: нещодавно виникле, зроблене, створене [4, с. 624]. Категорія арт-терапія, безсумнівно, нова для педагогічної теорії і освітньої практики. Новизна (властивість і якість за значенням) конкретизує "нове" як інший порядок, винахід, метод, явище. В інших енциклопедичних джерелах звертається увага на оновлення, тобто практичне використання технічних і технологічних винаходів і досягнень. Це також нова ідея для конкретного індивіда, незалежно від того, чи є вона об'єктивно новою за походженням, чи ні. Вона визначається в часі з моменту відкриття чи першого використання.

У цілому переважає думка, згідно з якою ключовим у понятті „новина” є зміна, хоч деякі автори, говорячи про новину, розуміють просто дещо інше, порівняно зі вживаним, а саме - процес її внесення, оновлення. Враховуючи педагогічну специфіку, можна зробити акцент на свідомі зміни з метою удосконалення і розвитку освітньо-виховних технологій, враховуючи при цьому, що зміни повинні бути новиною в сучасній ситуації, хоч за суттю і не володіють повністю новими ідеями і формами [1].

На основі аналізу наукових даних можна запропонувати узагальнену класифікацію новини за наступними найбільш очевидними критеріями:

новизни: а) абсолютно нові, раніше невідомі педагогічні ідеї й дії, що зустрічаються рідко; б) адаптовані, розширені чи переоформлені ідеї й дії, актуальні в конкретному середовищі і в певний проміжок часу, що задовольняють потреби розвитку освіти; новина такого типу переважає; в) відновлені (реадаптовані) педагогічні ідеї, тобто повторення деяких раніше існуючих ідей і дій у змінених умовах;

радикальності: а) новина, що покращує і розвиває традиційні напрямки; б) їх модифікує; в) відкриває нові напрямки (радикальні);

масштабності: а) глобальні (масові, фундаментальні); реформи системи освіти; введення нових освітніх стандартів; педагогічні відкриття і т.п.; б) часткові (малі); зміни в окремих навчальних закладах, у навчальних дисциплінах (як змістового, так і технологічного планів), а також педагогічні винаходи, інновації у сфері учіння і виховання;

способу виникнення (походження) і здійснення (функціонування):

а) організовані (спеціально сплановані, передбачливо задумані, проєктивно цілеспрямовані), запропоновані школою чи освітніми закладами (такі новини привносяться ззовні); б) спонтанні (стихийні, випадкові), як правило, виникають в роботі окремих педагогів, схильних

до творчої діяльності й новаторства (такі новини називають внутрішніми);

• *сфери виникнення і/чи застосування:* у змісті освіти (зміни навчальних планів і програм, введення нових навчальних дисциплін, створення інтегрованих курсів та ін.); у змісті навчальних предметів; у методиках викладання; в технології (технологічних винаходах);

• *способах діяльності педагога:* засобах, техніці, технології (наприклад, позакласної чи позааудиторної роботи), методиці, наприклад, виховання;

• *організаційних формах:* наприклад, окремі дії, заходи, заняття, нові комплекси і системи організаційних справ.

Безсумнівно, введення додаткових факторів для класифікації перерахованих характеристик запропонованого феномену значно збільшує і число параметрів моделі. Це дозволяє більш детально оцінювати специфіку тієї чи іншої новини, хоч і може призвести до ще більшої формалізації цілісного явища.

Спробуємо проаналізувати у контексті запропонованої проблеми арт-терапії. За рівнем новизни це нове, адаптоване до підготовки вчителів, його використання в педагогічній дії має суттєве значення. За рівнем масштабності використання арт-терапії можна розглядати як модифікуючу чи радикальну новизну, що за малою вивченістю поки що використовується частково. За цими ж причинами логічно говорити про спонтанний характер її розповсюдження в межах діяльності окремих інноваторів чи закладів, переважно нарівні технології. Водночас, можна сподіватися, що включення арт-терапії в навчальні плани підготовки педагогів надасть їй статус новизни у змісті педагогічної освіти.

Але до цього слід додати одну важливу інформацію. Згідно з філософською інтенцією "немає нічого нового під місяцем" з великим наближенням до неї справедливого звучання набуває народна мудрість - "нове - давно забуте старе". Арт-терапії стільки літ і зим, скільки такому величному і загадковому явищу як мистецтво, освіта і виховання людини, чи такому феномену як "учитель". Ніхто не доведе факт існування наскального живопису лише для його творця, а не для тих, в оточенні яких він проживав. Можна гіпотетично передбачити, що арт-терапія зобов'язана людському мовленню - одному з перших видів мистецтва. Звичайно, така позиція справедлива лише в тому випадку, якщо під арт-терапією розуміється те, що визначає почесний президент Британської асоціації арт-терапевтів, професор Лондонського університету Д.Уоллер [14, с.3]: "Арт-терапія базується на уявленнях про те, що створення і сприймання візуальних образів є важливим аспектом

пізнавальної діяльності людини; що образотворче мистецтво в присутності спеціаліста дозволяє клієнту актуалізувати і виразити як ранні, так і актуальні в контексті "тут - і - зараз" усвідомлювані й неусвідомлювані почуття і потреби, зокрема ті, вираження яких із допомогою слів є досить складним; і, нарешті, що візуальний образ є засобом комунікації між психотерапевтом і клієнтом".

Давня Греція подарувала світу основоположні категорії: "психологія", "психолог", "психотерапія", "психотерапевт", "психопатологія" (псих - від грец. душа). "Це знання, що виходять із лабораторії душі; це особистісні, рефлексивні знання. Щоб здобути їх, треба дивитись углиб себе та щодня прислухатися до екзистенційних прагнень наших клієнтів. Митці краще за науковців знайомі з цим підходом до знань. У своєму пошуку істини митці не провадять наукових експериментів і не аналізують дані за допомогою статистичних процедур. Натомість вони спускаються у власні глибини й виковують свою істину в "кузні душі"... Психологія є і мистецтвом, і наукою; психологія, базована на уявленні про душу, ставить мистецькі й феноменологічні підходи до знання поруч із науковими підходами, які зараз панують у нашій епістемології" [6, с.105].

Арт-терапія - міждисциплінарна сфера знання, що поєднує в собі різні дисципліни: психологію, медицину, педагогіку, культурологію й т. ін. Її основою виступає художня практика, оскільки в ході арт-терапевтичних занять клієнти входять в образотворчу діяльність. Вперше термін "art therapy" вжито в 1940-х рр. в англійських країнах [автори М.Наумбург, А.Хілл] для означення різних форм клінічної практики. Це своєрідний психологічний супровід клієнтів з емоційними, психічними й фізичними порушеннями в ході їх занять художньою творчістю з метою їх лікування і реабілітації.

Іноді в російськомовних публікаціях арт-терапію визначають як "психотерапію виразними мистецтвами", чи "психотерапію мистецтвом", зважаючи на використання нею різних форм творчого самовираження з метою досягнення лікувально-корекційних і розвивальних ефектів [10]. Знаходимо такий підхід і в інших закордонних дослідників. Арт-терапія характеризується ними як "...форма лікування, при якій встановлюються відношення між клієнтом і психотерапевтом, які визначають зміни в стані клієнта в досягненні ним норми поведінкової активності" [13, с.4].

Арт-терапія є частковою формою психотерапії мистецтвом (драмотерапія, музико-терапія, танок-рухова терапія т.п.). У деяких країнах арт-терапія та інші напрями психотерапії мистецтвом визнані не лише в якості самостійних психотерапевтичних модальностей, але й професій.

Зважаючи на тісний зв'язок арт-терапії з лікувальною практикою, у більшості випадків вона має переважно психофіліактичну соціалізуючу і розвиваючу спрямованість, що має виключно велике значення в діяльності освітніх закладів, у реабілітаційних проєктах і в соціальній роботі. Разом з тим, використання методів арт-терапії в цих сферах, тобто її практичне використання, повинно здійснюватися на основі чіткого розуміння того, що складає основний зміст арт-терапевтичної практики. Її цілі й задачі не повинні спотворюватися і замінюватися іншими, не властивими їй формами "біля професійної" діяльності.

Щоб не змішувати і не підміняти один одним терапевтичних і професійних компонентів в роботі педагога, варто під арт-терапією розуміти дидактичний "арт-метод", "метод творчої активності як засіб педагогічного мистецтва (педагогічної майстерності)", "метод творчого самовираження" та інші близькі до змісту визначення.

У діяльності педагога новизною може бути і засіб, і техніка, і технологія, і методика арт-терапії. В освітній практиці використовуються нові форми індивідуальних і групових занять, а також арт-терапевтична робота в цілому. Використання цієї новизни, як системи організованих форм дозволяє розглядати її як інновацію для конкретних закладів, де є такий досвід. Цілком очевидно, що інновацію можна розглядати і як предмет, і як процес, і як результат.

У першому випадку розробляються і науково описуються особливості теоретико-прикладного комплексу, що характеризується новизною у сфері змісту, засобів, методів, технологій і т.п. У другому - діяльність від виявлення (створення) новизни, до її впровадження в систему освіти. У третьому - підсумок інноваційного процесу, а за позитивних змін - подальше розповсюдження, стійке функціонування і т. ін. (наукова доля новизни).

Уявімо у цьому контексті цілісний механізм інновацій у вигляді ланцюга взаємопов'язаних змін: нове - новизна (як предмет) - новація (як процес і нова якість) - нововведення (як процес) - зміни у функціонуванні освітніх закладів і спеціалістів (як процес і результат) - зміни під впливом цих явищ у соціальній і предметній сферах (як процес і результат) - новий елемент системи освіти (як предмет і результат) і т.п.

Звичайно, у цій схемі слід передбачати певні допуски, що виправдовують послідовність протікання процесу. Зокрема, відомо, що для інноваційних процесів характерна більше циклічність і одночасність, ніж послідовність і черговість протікання. Тому процес становлення

супроводжує весь цикл розвитку від нового до інновації. Але повторення процесу становлення кожного разу відбувається на якісно більш удосконаленому рівні, коли виникає образ нового, створюється новизна і т.п. Також варто враховувати, що деякі процеси, класифіковані наукою як структурно багатофакторні і нерозривні, вимагають визначення деяких з них як самостійних і визначальних. Якщо, наприклад, сприймання новизни зазвичай включають в рамки розповсюдження, то насправді це є самостійний, дуже важливий процес її усвідомлення і опанування.

Важливу роль у розповсюдженні інноваційного досвіду відіграє інформування, яке може бути цілеспрямованим, стихійним, спонтанним, умисним. Під ним (досвідом) розуміються відтворювані засоби, методи, способи, практично апробовані в діяльності окремих педагогів і такі, що забезпечують підвищення якості роботи при допустимій (мінімальній) затраті часу і зусиль для всіх учасників. Безсумнівно, досвід, як зазначав К.Д.Ушинський, не передається буквально, з нього вилучається ідея. Мається на увазі інформування як розповсюдження ідей, закладених у досвіді.

Організаційно арт-терапія може виявлятися у наступних формах: окремі лекційні і практичні заняття, спецсемінари і спецкурси, курсові і дипломні роботи, консультації, арт-техніки - демонстраційні майстерні, різні форми позанавчальної діяльності, зокрема арт-терапевтичні групи, арт-терапевтичний театр, волонтерські практики, робота в якості арт-терапевтів і супервізорів.

Психологічно розповсюдження арт-терапії, як інновації, може виявлятися не лише у ставленнях студентів, учителів, дітей до самої технології, але також і в зміні взаємовідносин у колективах і групах. Можуть також фіксуватися й інші психологічні феномени, наприклад, позитивні зміни Я-концепції, помітне особистісне зростання учасників арт-терапевтичних занять.

При співставленні арт-терапії з поняттям „повний цикл розвитку нового” можна узагальнити картину інноваційної діяльності у такий спосіб:

зародження наукового напрямку; сфера інтердисциплінарного знання; галузь науки; ознайомлення і первинне розповсюдження нового на рівні окремих практиків; новизна як предмет дослідження; впровадження в навчальний і позанавчальний процеси; спонтанна іррадіація новизни; цілеспрямоване нововведення в декількох навчальних закладах; масове нововведення; подальша доля інновації (від стійкого функціонування, удосконалення до модернізації чи відмирання).

У цьому ланцюжкові визначені реалізовані явища, потім - актуальні в даний час, далі - передбачувані в майбутньому, тобто починаючи з етапу „масові нововведення” представлена прогностична частина моделі.

Арт-терапія, як і інші педагогічні новітні явища, володіє наступними ознаками:

- сукупністю теоретичних і практичних ідей, нових технологій, що складають їх сутність;
- різноманітністю зв'язків із соціальними психологічними і педагогічними явищами;
- відносною самостійністю (відособленістю) від інших складових педагогічної дійсності (наприклад, процесів учіння, управління); власною історією виникнення і розвитку, описаною в літературі, документах та інших матеріалах;
- здатністю до інтеграції та трансформації.

Інновації в освіті в широкому розумінні як внесення нового в усталені процеси, удосконалення і покращення існуючого, не можна вважати ознакою лише нашого часу. Це, швидше постійний імманентний фактор освіти, що характеризує її сутність, основний смисл і значення. Освіта - це постійний процес у поступі до удосконалення і відповідності вимогам часу [2].

Зуважимо, що самі інновації характеризуються змінністю під впливом різноманітних умов: зовнішніх і внутрішніх, об'єктивних і суб'єктивних. Змінність стосується різних аспектів інновації: її назви, провідних ідей, технологій, засобів, місця і образу в масовій педагогічній свідомості, акцентів у масовому досвіді і його зразків-еталонів [7]. Змінність може не лише позитивно впливати на розвиток самої інновації, але й мати негативні наслідки, що спотворюють чи нівелюють сутність, а в підсумкові і результат (може бути прийнятий чи не прийнятий). Адже саме особистісне оцінювання й інтерпретація більшою мірою, ніж інтелектуальне прийняття і дидактичне опрацювання, впливають на опанування новизни та інновації.

Вочевидь, причини змін викликані передусім особливостями особистості й професійного почерку педагога. До того ж, і сама специфіка арт-терапевтичної роботи, базована на використанні мистецтва і творчості, помітно посилює трансформаційні процеси. Отже, для розповсюдження інновації, адекватної оригіналу, важливо виокремити ті складові, які можуть бути описані як технологія арт-терапії. Певно, в даному контексті належить говорити про сукупність взаємопов'язаних технік, спрямованих на нові, нетипові вирішення конкретних практичних

завдань. Визначений алгоритм дій, властивий технологіям, добре проглядається в методиці арт-терапевтичних занять.

Система арт-терапії володіє також здатністю транслювати знання, навчати певним технікам, використання яких дозволяє одержувати стабільні заплановані результати. Разом з тим, специфічною рисою технологій такого типу є можливість широкої творчої варіативності.

Отже, арт-терапію можна назвати новим явищем у педагогічній науці й практиці, а отже справедливо розглядати як новизну. Апробація в конкретному освітньому закладі переводить її в розряд новації. Арт-терапія як новація - це вперше реалізована (здійснена) новизна, зразок для нововведення. Багаторазово і успішно відтворене нововведення стає інновацією.

Відповідно, в кожній конкретній ситуації даний феномен можливо описати одним із названих понять. У підготовці студентів до педагогічної діяльності цей феномен може бути включений до програми курсу „Педагогічна майстерність”. Згодом, при відповідній теоретичній і практичній розробці всіх складових компонентів арт-терапії, можливі й інші варіанти її опанування студентами і вчителями.

Арт-терапія як інноваційна технологія - відносно самостійне явище. В той же час вона володіє здатністю вводиться в різні методики, зокрема в методики раціонального розвитку особистості, виховання, корекційної роботи, в систему діяльності груп продовженого дня тощо.

Виокремимо декілька рівнів інноваційної арт-терапії в освіті. Перший - на рівні технології - використання специфічних арт-терапевтичних засобів, технік, методів, що приводить до змін в практиці педагогічної дії. Другий - на рівні педагогічної дії- введення арт-терапії як самостійної дисципліни (спецкурс, спецпрактикум і ін.) в зміст освіти студентів і післявузівську підготовку вчителів. Ці зміни сприяють розвитку теоретичної бази педагогічної освіти. Третій - на рівні концепції - включення інтердисциплінарної бази арт-терапії в педагогіку. Цей рівень характеризується зміною самої концепції підготовки вчителів до професійної діяльності, розробкою нового підходу у сфері освіти.

Доцільність арт-терапевтичної підготовки студентів пояснюється багатьма причинами. Серед них - зростаюча потреба шкіл і позашкільних закладів в інноваційних підходах і технологіях роботи з дитячою злочинністю, наркозалежністю, з дітьми-біженцями тощо. Актуальні також проблеми поліпшення психічного здоров'я населення. Основи педагогічної інноватики важливо включити також до теоретичного курсу педагогіки.

Спробуємо підійти до освітньої арт-терапії з точки зору педагогічної fascinaції. Попередньо зауважимо, що останнім часом в освітньо-виховному процесі набувають аксіоматичності положення про те, що прТшес пізнання базується на символно-знаковій системі. "Знак" - позначення, зображення, предмет чи явище, якими відзначаються, узагальнюються певні чуттєво сприймані об'єкти. Символ має декілька значень: 1) знак, що позначає узагальнений предмет; 2) у мистецтві - це характеристика художнього образу, осмисленої ідеї, які відрізняються від знаку своєю невичерпністю і багатозначністю змісту; 3) у науці - категорія, поняття. Саме з позиції тлумачення різноманітних знаків розпочалося дослідження проблем fascinaції (від. лат. *fascino* - чарівництво, чаклунство), які сьогодні тлумачаться як чарування, зваблювання, чаклування, магія, одурення, маніпуляція і т.п.

Дослідники розглядають fascinaцію "в якості сигналу, що не залишає людину байдужою, пробиває будь які фільтри її психологічного захисту і захоплює мозок, нервову й гормональну системи, народжує раптову реакцію (позитивну чи негативну), паніку, обминаючи свідомість, загострює критичність. Знаки і символи fascinaції спираються на найсильніші емоції й почуття: захоплення, лякливості, шок і т.п. Вони викликають задоволення і насолоду або попереджають про загрозу" [8, с.163].

Логічне визначення fascinaції: "здатність демонстраційного комунікативного сигналу чи навіть природного явища (захід чи схід сонця, чудернацькі форми скель т.п.) приковувати увагу, викликати підвищений інтерес, здивування, радість, захоплення, екстаз, симпатію, зачарування, шок, сполох, переляк, обминаючи чи відключаючи будь-яке логіко-вербальне пояснення, інтелектуальну аргументацію, а тим більше критику" [12].

Жива природа наповнена підступністю: яскрава квітка чи вишуканий за формою і яскравістю кольорів гриб приховують у собі фізичну смерть людини; самці і самиці деяких видів комах і риб, відразу після спарування чи викиду ікри, гинуть. Fascinaція сильніша за розум та інстинкт виживання, вона чарує, "зводить з розуму", знищує волю, потужну силу м'язів представників різної статі, зокрема й людини. Ми мало замислюємося, чому захоуємося і за які переваги ладні віддати життя за коханого чи кохану (парадокс Ромео і Джульєтти). З.Фрейд справедливо стверджує, що любов дихає fascinaцією. Ми інстинктивно виокремлюємо в натовпі знайому людину, а голос коханого, чи коханої вирізняємо з тисячі інших. Часто-густо не замислюємося, за якими ознаками одна людина нас чарує, а інша дратує.

У політичній діяльності, особливо в період виборів, використовуються різноманітні фасцинаційні знаки і символи аж до "чорного піару". Не обходиться без цього жодна реклама: без впадання в око чи думку заголовку, малюнку, каламбурчика, різних "заманювань", запаморочних гасел. У рекламі цигарок зображені щасливі люди, а попередження про ракову хворобу від них є звичайним для них легким жартом. Головна мета - відволікти від буденних думок, переживань, турбот, привернути увагу, викликати відповідну реакцію без роздумів і критики. І при цьому забувається мораль, пристойність, галантність. Існують масові фасцинації у вигляді свят, феєрверків, військової маршової музики, спільного прийому їжі, масових танців, ритуалів, хорового співу, молитов, клятв, гасел. Все це із світу катарсису, калокотатії, етики, естетики, різновидів і жанрів мистецтва, сприймання і оцінки.

У педагогічній літературі комунікативні знаки, символи фасцинаційного впливу поки що використовуються рідко, частіше в педагогічній дії на рівні підсвідомості. Поява нової науки - фасцинології - відкриває ще маловивчені перспективи теоретичного осмислення і практичного використання прийомів маніпулювання свідомістю, підсвідомістю, надсвідомістю і поведінкою учнів головним чином через їх емоційно-почуттєву сферу.

Із допомогою фасцинації можна маніпулювати освітнім процесом, вчинками і поведінкою суб'єктів освітнього процесу - вчителів і учнів. У найважчий період життя в колонії для малолітніх, правопорушників Антон Макаренко висунув гасло "Не пищати!", яке знімало надлишки напруги в колективі. Але тут не все однозначно, бо часто-густо маніпуляцію визнають негативним прийомом, який ніби не можна використовувати в педагогіці. Слово "маніпуляція" походить від латинського слова - "рука" і має декілька значень: 1) Виконувана руками складова дія, що звичайно вимагає вправності, вміння тощо; 2) Те саме, що махінація - несумлінний, нечесний спосіб, витівка, хитрість для досягнення чого-небудь; 3) Шахрайство. 4) система ідеологічних і духовно-моральних способів впливу, спрямованих на зміну свідомості людини.

В освітньому процесі педагогові доводиться маніпулювати предметами чи явищами, різними пристосуваннями і приборами для досягнення пізнавальних цілей. Вищими психічними процесами, де використовується маніпулювання, є мислення й мова, особливо мовлення, коли йдеться про порівняння, аналіз і синтез фактів, подій, образів, коли

класифікуються ознаки, якості й властивості предметів і явищ, відбувається їх узагальнення у понятійних чи образних формах.

Маніпуляції з діяльністю і поведінкою учнів спрацьовують при підтримці режиму праці й відпочинку, при проведенні занять в урочний і позаурочний час. На уроці вчитель вибудовує свій матеріал згідно з логікою і жорсткими алгоритмами чи технологічними прийомами, орієнтованими на маніпуляції, спрямованими на раціональне та емоційно-почуттєве опанування учнями знань, навичок і вмінь. У підручниках з будь-якого предмету є чітко визначені вимоги щодо яскравості, образності, доступності подачі навчального матеріалу.

Не можна заперечувати, що явища маніпуляції мають негативні відтінки. У конфліктних ситуаціях, наприклад, педагог використовує фасцинацію для одержання тимчасових "однобічних" переваг із допомогою прихованого примусу чи навіть обману. До засобів такої фасцинації в учінні і вихованні можна віднести:

- повне (відкрито неправдивість) чи часткове (підтасовка фактів, підміна понять) спотворення інформації;
- приховування інформації аж до повного замовчування якихось фактів, і значущих подій, або часткове їх висвітлення; іноді це використовується для створення іміджу активіста, відмінника;
- особливу компоновку інформації, щоб дійти висновку щодо однозначності і потрібності очікуваної єдино необхідної поведінки суб'єктів учіння;
- вибір конкретного моменту подачі інформації, коли учень переляканий, пригнічений, чи, навпаки, благодушний;
- пред'явлення матеріалу у "сирому", несистематизованому вигляді чи дрібними порціями, де важко прослідкувати зв'язок;
- вплив на психологічні механізми, які "запускають" типову поведінку якогось учня ("настукав", "ябеда", "вискокочка" і т.п.).

Варто звернути увагу на сучасну надмірну захопленість прикладною експериментальною психологією. Справа в тому, що психологи своїм оригінальним інструментарієм маніпулюють з душею людини, ігноруючи елементарні правила моральності, і не несуть ніякої відповідальності за можливі негативні наслідки. "Чим краще ми пізнаємо суб'єкт діяльності, тим більше позбавляємо його суб'єктності, тобто робимо його поведінку більш передбачуваною, а він все більше втрачає внутрішні стимули до самопізнання (адже поряд завжди такий все розуміючий і всезнаючий психолог), бо немає нічого страшнішого, ніж перетворювати людину, наділену свідомістю і самосвідомістю, на слухняну і задоволену життям скотину... Психологія стає "найстрашнішою" на світі наукою [11, с.13].

Якщо такі й подібні засоби прийнятні для бізнесу, ділових відносин, політики, реклами і пропаганди, то не слід їх використовувати в педагогічному спілкуванні з учнями, з близькими людьми, з друзями. Маніпуляційний стиль із використанням фасцинації в якихось екстремальних ситуаціях може бути затребуваним, але він загрозливий як для оточуючих людей, так і для педагога-маніпулятора.

Фасцинаційні елементи різноманітні виявляються в знаках і символах кінетики (грецьке -рухати) - вони утворюють систему рухів у вигляді засобів невербальної педагогічної ситуації, які виражаються в переміщеннях предметів і явищ в часі та просторі, в позах, жестах, манерах суб'єктів, в тілесних рухах і т.д. Раптова і яскрава поява якогось явища, як правило, викликає відповідну реакцію. Порядок руху має значний вплив надії індивіда і колективу. Музиканти знають, що хаотичні рухи диригентської палички при виконанні музичного твору можуть зірвати голос у деяких учасників хору. До фасцинаційних знаків кінетики серед 20 тис. смислів належать такі вияви емоційності, як суворість на обличчі, притиснуті губи, холодний блиск очей і т.д., які говорять про негативні відношення між суб'єктами учіння - вчителем і учнем. І, навпаки, доброзичливі посмішки, запрошуючі й привітні жести, прагнення спілкуватися один із одним створюють радісну атмосферу. Вчені нарахували біля 350 легко інтерпретованих смислів, які можна виразити за допомогою тілесних рухів. Так що резерви фасцинації у кожної людини невичерпні. Здібності посміхатися - вроджена якість. Це встановлено при вивченні сліпих і глухих людей. Але окремі елементи посмішки піддаються тренуванню. Звідси порада педагогам: "Шукайте свою найкращу посмішку і якомога більше посміхайтесь!".

Ритори Давньої Греції і Риму прекрасно знали і майстерно використовували багаточисельні прийоми мовної експансії як фасцинаційні засоби: зміну нагнітання напруги ритмів мовлення, голосові модуляції, семантичні паузи, яскраві багатоваріантні повтори і драматизацію, цікаві історії, декламацію, притчі, анекдоти, ключові фрази і навіть спів. У ті далекі роки, як і в наш час, мовленнєвим ефектом вирізнялася діяльнісна мова юриста, лікаря, авторитетного педагога, крупного спеціаліста, служителя культури і т.д.

Мовна експресія використовується і в освітній діяльності, а її прийоми у кожного індивідуальні і залежать від здібностей, від педагогічної і акторської майстерності вчителя.

Діти, як правило, люблять тих педагогів, які жартують, використовують раптові порівняння, влучні слова, каламбури, виявляють артистичні й акторські здібності. Усі ці семантичні (сміслові) знаки і

символи відображують, крім того, такі важливі властивості, як незрозумілість і багатозначність опису. Прагматичні (ціннісні) знаки іноді змушують людину робити те, що може призвести до деякої згубної залежності, чи здійснення небажаних вчинків.

У педагогіці діє важливий принцип "якомога більше уваги до особистості", порушення якого завжди призводить до негативних наслідків. Припинені вчителем учні залишаються надовго з глибокими "душевними шрамами", тому нетактовного, несправедливого педагога неможливо допускати до роботи з молоддю.

Грубий командир у військовій обстановці ніколи, особливо у важких життєвих ситуаціях, як правило, не одержує підтримки від своїх солдат. Учасники військових конфліктів відзначають, що командир взводу, який відособлюється від солдатів, більше місяця не продержиться.

Відзначимо особливо важливу роль правил поведінки, які мають дисциплінарний вплив на становлення особистості і поведінки учнів. Шкода, що вони недостатньо пропагуються в навчальних закладах, не сформовано міри відповідальності за їхнє порушення. Свобода у вигляді анархії повинна обмежуватися моральними устоями, законами і правилами поведінки людини в суспільстві. Відомий у 80-і роки лікар-педагог А.Дубровський використовував цікавий педагогічний прийом фасцинації. В дитячому санаторії він створив "кімнату роздумів", на дверях якої написано: "Зайди і замислись" - чи виконуєш ти 10 "неможливо?". Ці "неможливо" були запропоновані для самоаналізу і налагодження моральних та етичних відносин молодшої людини з іншими людьми [5].

Отже, вербальні й невербальні знаки і символи фасцинації потрібно знати не лише педагогам, але й учням, студентам, бо з їхньою допомогою полегшується адаптація в соціумі. При цьому слід відзначити не лише позитивні, але й негативні сторони цього феномена. За допомогою фасцинації можна керувати поведінкою людей, що може, в окремих випадках, суперечити вимогам етики і моралі. Запам'ятаємо слова "раннього" відомого поета Є. Євтушенка: "Уміння зачаровуватись світом нам відкриває світ, який він є".

Література:

1. Анисимов Н.М. Современные представления об изобретательской и инновационной деятельности // Школьные технологии. — 1998. — № 3.
2. Амонашвили Ш.О., Загвязинский В.И. Паритеты, авторитеты и акценты в теории и практике образования // Педагогика. - 2000. — № 1. - С П - 16

3. Будза А. Арт-терапия. Йога внутреннего художника. - М.: Астрель АСТ, 2002. - 287 с.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови. - К.: Перун, 2001. - С.624
5. Дубровский А.А. Жемчужина России: Из опыта воспитательной работы пионерской здравницы в г. Анапа. - М., 1985.
6. Елкінз Д. Психотерапія і духовність: на шляху до теорії душі // Гуманістична психологія в 3-х т., Т. 2: Психологія і духовність /За ред. Романа Трача, Г. Балла. - К.: Університетське в-во "Пульсари", 2005. - 280 с.
7. Кларин М.В. Инновационные модели обучения в зарубежных педагогических поисках. - М.,1994.
8. Кнорозов Ю.В. Об изучении фасцинации //Вопросы языкознания. - 1962.- № 1.-С.163.
9. Лебедева Л.Д. Арт-терапия в педагогике //Педагогіка. - 2000. - №9. - С. 27-34.
10. Артпедагогика и арттерапия в специальном образовании / Медведова Е.А., Левченко И.Ю., Комиссарова Л.Н., Добровольская Т.А. - М.: Изд. Центр "Академия", 2001. - 246 с.
11. Пряжников Н.С. Этические проблемы психологии. - М.: Воронеж, 2002.
12. Соковнин В.М. Фасцинация как наука //Фасцинология. - 2003. - № 1.
13. American Art Therapy Association Newsletter. - 1998. - P.4
14. WallerD. Group interactive art therapy. - London; Rourledge, 1993. -P.3.

УДК 37+159.98

*Нвля Ничкало
м. Київ*

ПЕДАГОГІКА І ПСИХОЛОГІЯ ПРАЦІ В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ

The problems of Pedagogy and Psychology of labor are studied on the basis of interdisciplinary approach within the context of human's capital development.

The integrative processes of the labor market being influenced on the improvement of systems of vocational education and industrial personnel's training at the beginning of the XXI century are analyzed.

На основе междисциплинарного подхода в контексте развития человеческого капитала рассматриваются проблемы педагогики и психологии труда. Анализируются интеграционные процессы на рынке труда, оказывающие влияние на совершенствование систем профессионального образования и подготовки производственного персонала в начале XXI века.

«Світ, заданий Людині Творцем, завжди і всюди, у кожному куточку землі і будь-якому суспільстві і серед будь-якого народу є „світом праці”. „Світ праці” - то водночас означає „світ людський» (1)

Ян Павло II

На різних етапах розвитку людства категорія праці була ключовою. Саме праця пронизувала всі сфери життєдіяльності людини і суспільства, саме вона, за Джордано Бруно, „творить історію людства”.

Добре відомо, що всі галузі наукового знання пов'язані з різноманітною працею. Цю категорію досліджують філософи і соціологи, педагоги і психологи, медики і біологи, економісти і політологи, історики і географи, екологи і техніки... Скажімо, філософи розглядають працю як синтетичну категорію, що характеризує „специфічну, властиву людині форму діяльності, спрямовану на освоєння і перетворення (згідно з власними цілями, інтересами і потребами) природного середовища, поліпшення соціальних відносин (соціальна праця) або створення нових цінностей (творча праця). Праця може тлумачитися генералізуючим чином (тоді праця - узагальнююче поняття щодо усіх інших різновидів людської активності, але може порівнюватися із творчістю і вважатися відмінною від останньої). У цьому випадку праця - відтворення усталеного, рутинного, а творчість - породження нового, такого, що може в принципі не мати аналогів” [2, с. 514]. Ми навели це філософське визначення праці для того, щоб підкреслити глибину і неосаянність праці, від якої залежить соціально-економічний поступ кожної держави.

Персоналістичне трактування праці (визнання особистості первинною творчою реальністю і вищою цінністю буття) дає можливість